

Vrtec in vizija spremembe

Ana Tori

Povzetek

Vrtci so imeli vse od svojih začetkov dalje vrsto funkcij, na katere danes pozabljamo ali pa zanje niti ne vemo. Nastali so kot odziv na neenakost družbe, med raziskovanjem in nadgrajevanjem pedagoških teorij in z iskanjem rešitev za ogrožene skupine otrok.

V članku na primeru Ownovega vrtca, pedagogik Montessori in Waldorf, sodobnih hi-tech vrtcev ter sobivanja vrtcev in domov za ostarele predstavljam skriti potencial za celo družbo, ki ga imajo ustanove za najmlajše, ter kako se vrednote ustanoviteljev in pedagogike odražajo v arhitekturnem prostoru.

Ključne besede

vrtec, arhitektura, vzgoja, pedagoška teorija, socialni problem, družbena sprememba, Owen, Montessori, Waldorf, hi-tech, medgeneracijsko povezovanje

Uvod

Vrtci so v naši zavesti stavbe, obkrožene z zelenjem in igrali, kjer je vedno glasno in nikoli nič pri miru. Nanje pogosto gledamo samoumevno: obstajajo zato, da se otroci spoznajo s sovrstniki in da lahko starši brez skrbi hodijo v službo. Namen vrtcev pa ni samo varstvo. V različnih državah in obdobjih so se vrtci pojavili kot odziv na socialne probleme, kot odraz določenih vrednot, želja po izboljšanju odnosa do najbolj ranljivih skupin ali kot neposreden odgovor na družbene razmere.

V članku bom predstavila tako zgodovinske kot tudi sedanje primere vrtcev, ki so nastali kot odziv na socialno stanje, in poskušala poiskati poslanstvo arhitekture vrtcev.

Owen in začetek arhitekture vrtcev

Angleški industrialec in socialni reformator Robert Owen (1771–1858) je svoja prepričanja o socialni družbi in vrednote udejanjal v različnih projektih. Verjel je, da se osebnost oblikuje z okoliščinami, na katere človek nima vpliva, zato je naša naloga ustvarjati čim boljše okolje za otroke od najzgodnejših let. Njegov najbolj poznani projekt je preoblikovanje škotske vasi New Lanark. V vasi z dva tisoč prebivalci so četrtno skupnosti predstavljali revni otroci iz Edinburga in Glasgova. Imeli so zelo malo pravic, živeli v slabih stanovanjskih in higienskih razmerah in bili pogosto izpostavljeni kriminalu ter moralni oprečnosti odraslih.

Svojo vizijo družbe in željo po večji solidarnosti je Robert Owen udejanjal s socialnim modelom, v katerem je vrtec prijazen in spodbudno okolje za otrokov razvoj. S sistematskim izboljševanjem stanovanjskih razmer, skrajšanjem delovnika s 14 ur na 10,5 ure, spodbujanjem ljudi k redu, čistoči in gospodarnosti, z nadzorom prodaje alkoholnih pijač in najpomembnejšim: z investiranjem v izobraževanje je skušal izboljšati življenjske razmere svojih zaposlenih in njihovih otrok.

Owen je imel otroke za nepopisan list z nešteto vprašanji v glavi. Razumel je, da ne morejo delati, ampak jim mora biti dovoljeno, da razvijajo svojo osebnost. Otrokom, mlajšim od deset let, je prepovedal delo in uvedel obvezen pouk. Tistim iz dovolj premožnih družin je dovolil po dopolnjenem 10. letu starosti, ko so drugi začeli delati, še nadaljnje dveletno šolanje.

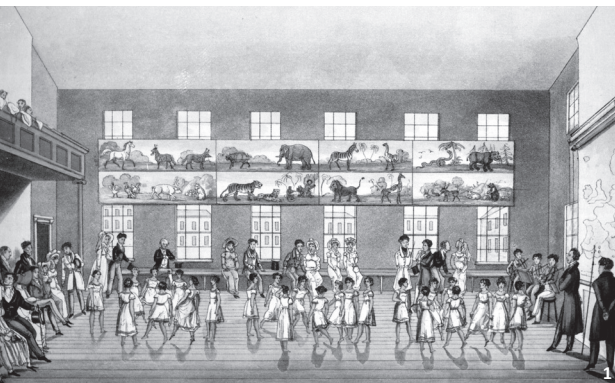
Leta 1816 je odprl prvi vrtec v Veliki Britaniji. V njem so veljala posebna pravila: opustil je tradicionalne vzgojne metode in kaznovanje; v program je vključil dejavnosti, kot sta glasba in ples; za vzgojitelje je izbral najbolj prijazne in potrpežljive vaščane, tiste, ki so se mu zdeli edini primerni za vzgojo; otroci so dobili šolsko uniformo iz najboljšega bombaža in jo zamenjali 3-krat tedensko; pogosto so se jim pridružili starejši sovrstniki in jih učili. Z vrtcem je razbremenil matere in starejše brate ali sestre, da jim ni bilo treba skrbeti za najmlajše.

Vrtec je bil navzven preprost, arhitekturno blizu industrijskim objektom, a zato toliko bolj inovativen v notranjščini. Bil je del šolske zgradbe, v kateri so bile še knjižnica, pet prostornih učilnic za šolo in večerni pouk in velika kopalnica, kjer so otroke kopali in strigli. Prostor vrtca je bil svetel in zračen, zasnovan kot moderna otroška igralnica, z veliko izbranih igračk, z otroški velikosti prilagojeno notranjo opremo in manjšo galerijo za glasbenike, da so igrali otrokom, medtem ko so ti plesali in prepevali. Stene učilnic so krasile velike barvne slike in zemljevidi, da bi naredili učenje otrokom bolj prijetno. Danes to štejemo za prvi primer arhitekture za otroke.

Owov model se je izkazal za uspešnega. Otroke, ki so odraščali v tej skupnosti in bili vključeni v program vrtca, so opisovali kot prijetne, zadovoljne, hvaležne in bolj zdrave. Vrtec torej nima le vloge varstva, temveč je zavetišče zanemarjenim otrokom in prvi korak na poti do boljše družbe. Poleg socialnih so bili sočasno vidni tudi poslovni uspehi, New Lanark pa je postal vzorčen primer za novi red in kraj, ki so ga začeli obiskovati socialni reformisti, predstavniki dvora in drugi.

Montessori in arhitekturni prostor

Izobraževalni princip Montessori se imenuje po italijanski zdravnici, antropologinji in pedagoginji Marii Montessori (1870–1952), ki se je leta 1899 v Rimu začela ukvarjati z izobraževanimi problemi. Osredotočila se je na zapostavljene otroke z motnjami v duševnem razvoju. Osnovala je program, v katerem so otroci s pomočjo didaktičnih materialov razvijali svoje sposobnosti in se naučili spretnosti, za katere ni bilo pričakovano, da jih bodo osvojili. Maria Montessori je odkrila, da lahko pravilno oblikovane igrače, t. i. izobraževalni materiali montessori, pri otrocih zbudijo zanimanje in pritegnejo pozornost. Materiali

Sl. 1: Plesni nastop otrok. Vir: <http://www.newlanark.org/uploads/image/Dancing.jpg>.

Sl. 2: Pogled na New Lanark, objekt na desni je vrtec in šola. Vir: <http://www.theguardian.com/uk/2013/mar/31/new-lanark-heritage-industry-clash>.

Sl. 3: Maria Montessori s sinom na obisku pri najmlajših. Vir: <http://venturamontessori.org/dr-montessori/>.

Sl. 4: Igralnica v waldorfskem vrtcu se poskuša izogibati pravim kotom. Vir: <http://www.waldorftoday.com/2014/09/human-beings-as-the-measure-of-things-on-the-architecture-of-waldorf-schools/>.

Sl. 5: Otroci v okviru vrtca pripravljajo hrano. Vir: <http://www.waldorftoday.com/2014/01/the-role-of-purposeful-work-in-a-waldorf-kindergarten/>.

imajo določen izobraževalni namen in so oblikovani tako, da se z njimi lahko samostojno in spontano igrajo od petnajst minut do ene ure. Po tem otroci niso utrujeni, ampak mirni, ponosni nase in na spoznanje, do katerega so prišli sami. Tako pridobivajo lastnosti, kot so samodisciplina, sposobnost individualnega dela, vedoželjnost. Vzgojitelj ima vlogo usmerjevalca, ne aktivnega člana izobraževalnega procesa. V skupini so združeni otroci, stari 3–6 let. Ker je bila uspešna, je metodo preizkusila tudi pri otrocih brez težav v razvoju. Leta 1907 je odprla prvo hišo za otroke (Case dei Bambini). V program se je prvo leto vključilo 60 otrok iz rimske ubožne četrti San Lorenzo. Maria Montessori je opredelila splošne smernice in ovrednotila pomen lepote prostora. Določila je, da mora biti učilnica dovolj prostorna, barve nežne, pohištvo lahko in prostor estetski, tako da se otroci v njem dobro počutijo. Oblikovan naj bi bil tako, da spodbuja individualno učenje in hkrati občutek za skupnost, sodelovanje. Arhitekti teh vrtcev se pogosto udeležijo izobraževanja za učitelje pedagogike Montessori, da bi res razumeli in pravilno oblikovali prostor. Lokacija vrtca naj bi bila v stiku z naravo, stavbna oblika preprosta, z dovolj dnevne svetlobe in iz naravnih materialov. Zaželeno je, da je učilnica z dveh strani odprta navzven in ima vsaj en neposreden izhod v zunanji prostor. Notranji prostor učilnice omogoča tako prosto gibanje kot tudi dovolj prostora za individualno učenje in raziskovanje.

Ker se otroci učijo iz okolja, ureditev igralnice ne sme biti prepuščena naključju, temveč znanstveno načrtovana in metodološko zastavljena. Odraža vzgojne principe: skupnost, red in neodvisnost. Arhitekturno velik poudarek je namenjen odnosom in učinkom, kompoziciji osnovnih elementov, kot so primerno merilo, raven sončne svetlobe, estetika, glasnost, akustika, vlažnost, toplota, vonj. Tloris je zasnovan tako, da pusti odprt centralni prostor, okrog katerega so razporejeni manjši kotički za morebiten umik oz. individualno igro.

Arhitekturno oblikovanje podpira filozofijo pedagogike, premišljeno usmerja in spodbuja otroke na nezavedni ravni. Učitelj ne ponuja in podaja znanja, ampak so izobraževalni materiali in okolje takšni, da otrok sam posega po znanju. Lahko bi rekli, da je arhitekturni prostor konceptualno zelo podoben materialom: do potankosti načrtovan, omogoča samo-

stojno delo in razvoj otrok, stremi k uporabi naravnih materialov.

Waldorfski vrtec in arhitektura kot primarni element izobraževalne metode

Tudi direktor nemške tovarne cigaret Waldorf Astoria, Emil Molt (1876–1936), je pomembno doprinesel k razvoju vrtcev. Najprej se je lotil šolanja svojih zaposlenih, a kmalu ugotovil, da deluje le, dokler sam krije vse stroške. Če res želi spremembo, mora začeti pri mlajših. Otroci iz nižjih slojev bi po njegovem morali imeti enake možnosti kot tisti iz višjih in dostop do izobrazbe je najboljši način doseganja enakosti v družbi. Ustanovil je šolo za otroke svojih zaposlenih, financirano iz prihodkov podjetja. V sodelovanju s filozofom, pedagogom in arhitektom Rudolfom Steinerjem je zasnoval model waldorfske šole. Leta 1919 je v Stuttgartu prvič odprla svoja vrata.

Waldorfska šola je utemeljena na Steinerjevi pedagoški predpostavki, da otrokov razvoj poteka v treh fazah; vsaka traja 7 let, za vsako so značilni določeni načini učenja in razmišljanja. Waldorfski vrtec je namenjen 1. fazi razvoja, ki jo zaznamuje posnemanje, zato se otroci učijo s pomočjo empatije, ponavljanja in izkustva. V izobraževalni program so vključene dejavnosti iz vsakdanjega življenja, npr. peka, pomivanje, vrtnarjenje, zato so del vrtcev prostori, kakršni so doma, recimo kuhinja in vrt. Tako kot montessori igrače so tudi waldorfske iz naravnih materialov, npr. lesa, blaga, kamna ...

Waldorfska igralnica stremi k domačnosti, izogiba se stiku s sodobnimi tehnologijami, velik del programa pa se odvija na prostem, v vseh vremenskih pogojih. Za razliko od montessori učilnice se prostori waldorfskega vrtca izogibajo pravokotnim zidovom, da se ustvari občutek pretočnosti in zračnosti. Tako kot izobraževalna metoda spodbuja otroka, da postane svoboden, samostojen odrasel, tudi arhitektura ne sme imeti omejitev v formi, temveč mora biti oblikovana organsko in tvoriti prostor, v katerem učilnica odseva skupnost in zagotavlja prostor za razmišljanje. Zidovi naj bi imeli izrazito teksturo in bili v prvi fazi izobraževanja obarvani v tople barve, kasneje, z ostrenjem intelekta pa naj bi odtenki postali bolj hladni in umirjeni. Tako kot je bil Steiner vsestranski mislec, je tudi koncept waldorfske šole in vrtca celovit in usklajen z arhitekturo, ki je primarni element izobraževalne metode.

Najmlajši in najstarejši pod eno streho in arhitektura simbioze

Čeprav se evropska družba stara, mlajše generacije pogosto nimajo stika s starejšimi. Eden od načinov medgeneracijskega povezovanja je sobivanje vrtcev in domov za starejše. Cilj povezave je srečevanje med starejšimi in otroki: starejšim popestri vsakdan, otrokom omogoči stik z naravnim procesom staranja, na obeh straneh pa spodbuja sočutje. Starejši, ki se prostovoljno vključijo v program, pomagajo pri branju, pisanju, ustvarjanju in igri. Med interakcijo z mladimi dobijo možnost prenosa svojega znanja na najmlajše in ponovno pridobijo občutek koristnosti. V domu za upokojnence lahko vrtci le gostujejo ali pa so njegov sestavni del.

Windsor v Coffeyvillu, Kansas, je primer stalnega sožitja. Iz vrtca poročajo o pozitivnih učinki, kot so izboljšane bralne sposobnosti otrok, zmanjšana količina zaužitih zdravil pri starejših in manjši stres pri starejših udeležencih programa v primerjavi s tistimi, ki se družijo večinoma s svojimi vrstniki. Pobudniki niso pričakovali, da se bodo otroci tako dobro počutili med starejšimi, prav tako ne, da jih bodo ti tako pozitivno sprejeli.

Bistvenega poudarka na arhitekturi ni: v domu Windsor so preprosto tri sobe rezidentov preuredili, da je ena namenjena umetniškemu ustvarjanju, druga poučevanju in tretja igri. Stena proti hodniku ima okno z nižjim parapetom, da lahko otroke pridejo pogledat tudi varovanci na invalidskih vozičkih. Vabljeni so, da vstopijo, se vključijo v igro, pomagajo pri umetniških projektih, poslušajo glasno branje ali celo sami berejo. Otrokom je na voljo tudi urejeno zunanje igrišče z mizami.

Dom za upokojnence Sv. Vincent v Seattlu, Washington, je primer gostovanja. O tem uspešnem rednem druženju predšolskih otrok in starejših je bil posnet celo dokumentarec. Film je doživel veliko podpore še pred premiero, kar dokazuje že odmevna spletna kampanja Kickstarter, kjer je njegova režiserka Evan Briggs zbrala sredstva za poprodukcijo.

Rezultati so pozitivni za vse. Dr. David Lipschitz poroča, da naj bi otroci, udeleženi v medgeneracijskih programih, imeli kasneje boljše socialne veščine, bili akademsko uspešnejši, manj izpostavljeni zlorabi drog in čustveno stabilnejši.

Opisana primera zelo enostavno rešita prostorski problem zgolj s spremembo namembnosti prostora. Najbolj pomembni so vzdušje, dosežen namen povezovanja in interakcija generacij.

Posledica medgeneracijskega povezovanja bi bila lahko gradnja novega medgeneracijskega centra. Vrtcev lahko služi svojemu namenu, tudi če je pod okriljem druge ustanove in znotraj arhitekture, ki ni prvenstveno namenjena samo otrokom. Pri ustanavljanju ali prenovi vrtcev bi se bilo smiselno vprašati, kako je sestavljena naša družba, kakšni so vzorci obnašanja in kaj lahko pridobimo z vzpostavljanjem novih povezav. V sodobni družbi so otroci in mladi pogosto prikrajšani za stik s starimi starši, starejšo generacijo. In obratno.

Miselni prenik od prostora za posamezno generacijo k večgeneracijskim prostorom je tako lahko pobuda za izboljšanje družbenega problema pomanjkanja medgeneracijskega povezovanja. Seveda bi bila dobrodošla namenska gradnja tovrstnih objektov, a

najprej velja preizkusiti, kako deluje ideja v praksi. Z arhitekturnega vidika bi morala biti stavba, ki združuje tako vrtec kot dom za upokojnence, zelo dobro premišljena. Za obe ciljni skupini veljajo namreč stroge oblikovalske smernice, npr. prilagojeno pohištvo in oprema, visok higienski standard in dostopnost do vseh prostorov, tako z invalidskim kot z otroškim vozičkom. Zasnova objekta, namenjenega vrtcu in domu starejših hkrati, odpira zanimiva konceptualna izhodišča in kreativnost v arhitekturi.

Hi-tech vrtci in novi arhitekturni izzivi

Nekatere osnovne šole na Slovenskem so vključene v program IKT (informacijskokomunikacijske tehnologije), katerega namen je digitalno opismenjevanje otrok in spodbujanje strokovnih delavcev k večji rabi IKT pri pouku. V marsikateri državi s takšnimi programi začnejo že pri predšolskih otrocih in v vrtcih uporabljajo tablične računalnike za učenje besed in števil, fotografiranje in igranje izobraževalnih igrice. V Auburnu, Alabama, je šolski odbor leta 2011 izglasoval, da bodo vsem predšolskim otrokom in njihovim vzgojiteljem v 285-ih javnih vrtcih zagotovili tablični računalnik.

Tehnološki vrtci so dvignili mnogo prahu. Zagovorniki in vzgojitelji poročajo, da so otroci bolj motivirani za učenje, da potrebujejo nove oblike zaposlitve in prenosa znanja, da je »tablica« dober pripomoček pri pripravi individualnega programa za vsakega otroka posebej, saj so klasični načini poučevanja postali za otroke staromodni in nezanimivi. Nasprotniki trdijo, da se morajo otroci v tem obdobju brezskrbno igrati in razvijati svojo domišljijo, da bodo tako ali drugače kasneje (še preveč) izpostavljeni računalniku.

Vsi se zavedamo dejstva, da so otroci izpostavljeni medijem, pogosto brez nadzora staršev. Sodobne tehnologije lahko spoznajo tudi tako, da se že v predšolski dobi seznanijo z algoritemskim mišljenjem in preko preprostih nalog in iger spoznavajo osnovne principe programiranja in informatike. A najbrž je lažje prižgati in podati »tablico« ...

Prostori takšnih vrtcev so drugačni v tem, da se v igralnici poleg igrač pojavljajo še tablični računalniki in mizice, na katerih so postavljeni osebni računalniki. Arhitekturno oblikovanje še ni dalo odgovorov na večjo vključenost IKT v vzgojo in izobraževanje otrok.

Zaključek

Rojstvo in razvoj vrtca sta povezana z velikimi idejami in vizijami o pravičnejši družbi. Do danes smo na področju izobraževanja, pedagogike, pravic otrok in arhitekture vrtcev dosegli velik napredek. Že majhna sprememba programa, npr. obisk doma za upokojnence ali oddelek znotraj neke druge ustanove, lahko prispeva k veliki družbeni spremembi s pogosto daljnosežnimi posledicami.

V istih obdobjih so se ključni pedagogi in socialni reformatorji na problematiko neprimerne odnosa do otrok in neenakih možnosti odzvali tako, da so v ospredje postavljali najmlajše; dr. Molt in dr. Montessori sta poskušala dati možnost nepriviligiranim otrokom, Owen pa je želel s pomočjo vrtca spremeniti celotno skupnost, dolgoročno tudi družbo.

Danes, ko so otroci zaščiteni z zakonom in drugimi mehanizmi preprečevanja zlorab, se bolj ukvarjamo z vprašanji, kako otroke pripraviti na hitro spreminjajoč se svet. Hi-tech vrtci želijo za učenje dojemljive

Sl. 6: Skupaj pri igri. Vir: <https://www.kickstarter.com/projects/1246023967/present-perfect-a-documentary-film-post-production/description>.

Sl. 7: Učenje črk na tabločnem računalniku. Vir: <http://www.bethesdamagazine.com/Blogs/Education-Matters/November-December-2011/Hi-tech-Kindergarten>.

Sl. 8: Sodobna igralnica. Vir: <http://stmaryscatholicsschooleryria.com/wp-content/uploads/2014/01/ipads.jpg>.

Sl. 9: Interaktivno učenje najmlajših. Vir: <http://www.educationnews.org/wp-content/uploads/2011/10/Image-for-Early-Blended-Learning-Success-with-Kindergarten-Classes.jpg>.

otroke pripraviti na tehnološko dobo, v katere vrvežu smo, medtem ko se pri simbiozi vrtcev in doma za upokojske spet vzpostavlja izgubljeni stik in opozarja, kakšne vrednote in odnose moramo ohranjati. Kar je skupno vsem naštetim primerom, je zelo specifična arhitekturna artikulacija ideje. Zanimiva je povezava med pedagoško teorijo in umestitvijo njenih načel v prostor. Pri nekaterih predšolskih izobraževalnih teorijah je še posebej izražena pomembnost vsakega detajla, ker se zavedajo vpliva in moči sugestije kvalitetne arhitekture in okolja na otrokovo dobro počutje, motivacijo in posledično razvoj. Z vsako novostjo se kaže kritičen, pogosto neobremenjen odziv in kreativnost duha dobe. Od pionirskega Ownovega vrtca za danes nepredstavljamimi elementi, npr. živo glasbo, preko igrac Marie Montessori, waldorfskih igralnic brez kotov, stavb, umeščenih v širši prostor in znotraj celostno oblikovanih, z metodološko zastavljenimi učilnicami, do danes, ko se v tehnološko usmerjenih vrtcih otroci igrajo z računalniki ... Nikoli ni odnos do vrtcev zgolj skrb za najmlajše, ampak tudi za prihodnost skupnosti in družbe. Glavno poslanstvo arhitekture pri tem je, da predstavlja medij in zavetje, preko in znotraj katerega se udejanjijo pedagoške ideje in vrednote družbe ali posameznika. Včasih je njena vloga bolj, drugič manj izrazita, pogosto pa je jezik arhitekture kljub močni prisotnosti tako tih, da se ga niti ne zavedamo. Z razmišljanjem zunaj okvirjev in natančnim premislekom lahko tudi brez odvečnih besed, zgolj z zgledom, s kakovostno arhitekturo in premišljeno oblikovanimi igračami spodbudimo proces, v katerem postane vrtec prvi korak proti naši viziji spremembe.

Viri in literatura

- Dudek, M. (2000). *Kindergarten architecture: space for the imagination*. London, E & FN Spon.
- Dudek, M. (2007). *Schools and kindergartens: a design manual*. Basel, Birkhäuser.
- Hertzberger, H., & Rike, I. (1998). *Lessons for students in architecture*. Rotterdam, 010 Publishers.
- Lillard, P.P.(2011). *Montessori Today: A Comprehensive Approach to Education from Birth to Adulthood*. New York, Schocken books.
- Tišler, T., & Koren, A. (2006). *Izobraževanje vodstvenih delavcev vzgojno-izobraževalnih zavodov na področju uporabe informacijsko-komunikacijske tehnologije*. Ljubljana, Šola za ravnateljce.
- Video vir:**
- CNN. (2011). *Kindergartners getting iPads*. [Online Video]. 08 April. Dostopno na: <http://cnn.com/video/?/video/us/2011/04/08/dnt.me.ipad.kindergarten.wgme>. [2. 10. 2015].
- Spletna enciklopedija:**
- Children's house 2015. Britannica Academic. Pridobljeno 23. avgusta 2015, s <http://academic.eb.com/EBchecked/topic/111287/childrens-house>.
- Montessori system 2015. Britannica Academic. [23. 8. 2015, s <http://academic.eb.com/EBchecked/topic/390812/Montessori-system>].
- Preschool education 2015. Britannica Academic. [23. 8. 2015, s <http://academic.eb.com/EBchecked/topic/475107/preschool-education>].
- Robert Owen 2015. Britannica Academic. [23. 8. 2015, s <http://academic.eb.com/EBchecked/topic/436254/Robert-Owen>].
- Rudolf Steiner 2015. Britannica Academic. [23. 8. 2015, s <http://academic.eb.com/EBchecked/topic/565012/Rudolf-Steiner>].
- Waldorf school 2015. Britannica Academic. [23. 8. 2015, s <http://academic.eb.com/EBchecked/topic/634450/Waldorf-school>].
- Članki na spletu:**
- Association of Waldorf Schools of North America, 2015. *Why Waldorf Works?*. [Online] Dostopno na: http://www.whyywaldorfworks.org/02_W_Education/index.asp. [21. 9. 2015].
- Bjørnholt, M., 2014. Room for Thinking. *The Spatial Dimension of Waldorf Education*. [Online]. 5/1, 115-130. Dostopno na: <http://www.margunnbjornholt.no/wp-content/uploads/2014/08/Room-for-thinking-the-spatial-dimension-of-Waldorf-education.pdf> [13. 9. 2015].
- Borba, M., 2015. *10 cutting edge kindergartens shaping the next generation*. [Online]. Dostopno na: <http://micheleborba.com/blog/10-cutting-edge-kindergartens-shaping-the-next-generation/> [Pridobljeno 22. avgusta 2015]. <http://academic.eb.com.nukweb.nuk.uni-lj.si/EBchecked/topic/111287/childrens-house>.

- Mochner, M., 2014. Human Beings as the Measure of Things. *On the architecture of Waldorf schools*. [Online]. Dostopno na: <http://www.waldorftoday.com/2014/09/human-beings-as-the-measure-of-things-on-the-architecture-of-waldorf-schools>. [21. 8. 2015].
- National Center for Montessori in the Public Sector, 2015. *Montessori School Design*. [Online] Dostopno na: <http://www.public-montessori.org/montessori-school-design>. [16. 8. 2015]. <http://academic.eb.com/EBchecked/topic/390812/Montessori-system>].
- Združenje montessori Slovenije, 2015. *O pedagogiki montessori*. [Online] Dostopno na: http://www.zdruzenje-montessori.si/?page_id=2. [16. 8. 2015]. <http://academic.eb.com.nukweb.nuk.uni-lj.si/EBchecked/topic/565012/Rudolf-Steiner>.
- Sashin, D., 2015. *Poignant moments unfold at a preschool in a retirement home*. [Online] Dostopno na: <http://edition.cnn.com/2015/06/19/living/preschool-nursing-home-seattle/> [29. 8. 2015].
- Turner, U., 2009. Windsor Place Nursing Home Hosts Innovative Kindergarten Program. *Coffeyville, Kansas, educational program inspired by similar classes in Jenks, Okla., benefits children as well as nursing home residents*. [Online] Dostopno na: <http://www.cappersfarmer.com/humor-and-nostalgia/windsor-place-nursing-home-in-kansas-hosts-innovative-kindergarten-program.aspx> [16. 8. 2015]. <http://academic.eb.com.nukweb.nuk.uni-lj.si/EBchecked/topic/634450/Waldorf-school>.
- Washuk, B., 2011. *iPads distributed to Auburn kindergartners*. [Online] Dostopno na: <http://bangordailynews.com/2011/09/08/education/ipads-distributed-to-auburn-kindergartners/> [23. 9. 2015].
- Spletne strani:**
- Kickstarter. 2015. *Present Perfect: A documentary film (POST PRODUCTION)*. [Online] Dostopno na: <https://www.kickstarter.com/projects/1246023967/present-perfect-a-documentary-film-post-production>. [30. 8. 2015].
- New Lanark World Heritage Site. 2015. *Children & Cotton*. [Online] Dostopno na: <http://www.newlanark.org/learningzone/>. [21. 9. 2015].